

Araştırma Makalesi / Research Article

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE DEVLET BAŞKANLIĞI KURUMU¹

Mehmet AKTEL*
Orhan BURHAN**

Öz

Eski Türk anlayışına göre devlet, hanedan üyelerinin ortak malı ve mirasıdır. Bu nedenle devlete başkanlık edecek hükümdarların iktidara geliş yolunu kesin olarak belirleyen kurallar bulunmamaktadır. Türklerin Gök-Tanrı dinini bırakarak İslamı kabullerinin ardından kurdukları ve Ortaçağ Türk tarihine damgasını vuran Büyük Selçuklu Devleti zamanında da eski gelenekler devam etmiş ve Selçuklu sultanları iktidarlarının zirvesinde buldukları dönemde bile merkezî bir imparatorluk oluşturamamışlardır. Bu durum da iktidar mücadelelerine ve sonuç olarak devletin parçalanmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Selçuklu Devleti, Devlet Başkanlığı.

¹ Bu çalışma, ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında hazırladığı Türklerde Devlet Başkanlığı adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, mehmetaktel@sdu.edu.tr, ORCID:0000-0001-6417-8498

** Muratpaşa Kaymakamı, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, orhan.burhan@icisleri.gov.tr, ORCID:0000-0003-2002-7166

THE INSTITUTION OF PRESIDENCY IN SELJUK PERIOD

ABSTRACT

According to the old Turkish understanding, the state is the common property and heritage of the members of the dynasty. For this reason, there are not exact rules that determine the way how the rulers who will preside over the state come to power. Seljuk sultans could not establish a central empire even when they were at the peak of their power during the period of the Great Seljuk State where The old traditions continued and which founded after the Turks abandoned the Gok-God religion and adopted Islam and which left its mark on the Medieval Turkish history. This situation caused power struggles and consequently the disintegration of the state.

Keywords: *Turks, Seljuk State, Presidency.*

GİRİŞ

Devlet başkanlığı devletle eş zamanlı olarak ortaya çıkmış bir kurumdur. Tarihsel süreç içerisinde, anayasalar devlet başkanlığı makamını ve devlet başkanlarını kurulu olarak bulmuşlardır. İlk dönemlerde devlet başkanları neredeyse yarı-tanrısallıkta iken zamanla yasama ve yargı alanındaki yetkileri sınırlandırılarak yalnızca yürütme yetkisini haiz bir konuma gelmişlerdir. Devlet başkanına tanınan yetkiler ve bu yetkilerin kullanılış biçimleri ülkeden ülkeye ve zaman içerisinde değişmekle birlikte devlet başkanlığı makamı ve devlet başkanları tarihin her döneminde devletle birlikte var olmuştur.

Çin tarihleri milattan önce 2000-1000 yılları arasında ilk Türk hükümdarlarından yani devlet başkanlarından bahsetmektedir. Türklerin daha eskiden de devletler kurdukları bilinmekle birlikte ilk kurdukları imparatorluk Hun İmparatorluğudur. İlk büyük Hun devlet başkanı da Teoman Yabgu'dur.

İslamın kabulüne kadarki dönemde Türk devlet başkanlarının egemenliklerini Tanrısallık anlayışına dayandırdıkları görülmektedir. Ancak Türk devlet başkanlarının egemenlik hakkı mutlak olmayıp töre ile sınırlanmıştır. Çağdaş Hint ve İran hükümdarlarının aksine Türklerde teokratik anlayışta bir monarşi, tek kişinin mutlak hâkimiyeti söz konusu değildir. Hakan belli bir soydan gelir ancak kendisine kesinlikle bir tanrısallık atfedilmez. Tanrı bu soydan kime kut verirse yönetme hakkına o sahip olmaktadır. Yani Türk devlet başkanı Yüce Tanrı'dan kut alır, egemenliğe sahip olur ancak iktidarı mutlak değildir ve töre ile sınırlıdır. İslamiyet öncesi Türk devlet ve topluluklarında töreye dayalı bir siyasal ve sosyal düzen kurulmuş, devletin düzeni ve devlet başkanının konumu bu düzen çerçevesinde şekillenmiştir. Türklerin İslamiyeti benimsemesi zamanla devlet yönetiminde İslam şeriatının etkisini artırarak törenin hâkimiyetini azaltmış ancak tamamen ortadan kaldıramamıştır. Töre, örfi hukuka dönüşerek varlığını korumayı başarmıştır. İlk Müslüman devlet başkanları (hakanlar) ve özellikle Osmanlı sultanlarının törenin örfi hukuka dönüşmesinde rolü büyüktür. İlk müslüman devlet başkanlarının ve bilhassa Selçuklu sultanları ile Osmanlı padişahlarının İslam şeriatına uymayan, kendi özlerine uygun millî karakterli yorumları sonucunda örfi hukuk uygulamaları ortaya çıkmıştır. İslam şeriatına uymayan bu uygulamalar dönemin din otoritelerince dinin hâkimiyet sınırlamaları

içerisine alınarak meşrulaştırılmış ve töre geleneğindeki egemenlik modeli İslam dininin kabulü sonrasında da şeriatın hükümlerine rağmen sürdürülebilmiştir.

Türklerin İslamı kabulünden sonraki dönemdeki ilk Müslüman Türk devleti Karahanlılardır. Karahanlılar, Türk hâkimiyet anlayışını ve buna uygun teşkilatlanma biçimini en iyi yansıtan Türk devletidir. Selçuklular ise İslamiyetin kabulünden sonra kurulmuş ilk Türk Devleti'dir. Zira Karahanlılar İslamiyeti sonradan kabul etmişlerdir. Selçuklular da Karahanlılardan almış oldukları devlet yapısını kendilerinden sonraki Türk devletlerine aktarmışlardır. İslam sonrası Türk devletlerinde de egemenlik belirli bir aileden gelen devlet başkanlarına aittir. Devletin mutlak surette idaresi bu kişiye ait olup, şeriata ve töreye ters düşmemek kaydıyla hükümdar her konuda mutlak hâkimdir ancak hükümdar hiçbir surette layüsel değildir.

1. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE DEVLET BAŞKANLIĞI

Selçuklular önceleri eski Gök-Türk devlet tasavvuru ve yapılanmasının takipçisi konumundaki Oğuz-Yabgu Devleti'nin izindeydiler. Bu sistemin başında hükümdar konumundaki yabgu bulunmaktaydı. İnal, yınanç, inançu ve bey gibi ünvanlara sahip diğer hanedan mensupları yabgunun çevresinde yönetime katılmaktaydılar. Ancak Horasan'a geçişin ardından değişim kendini göstermiştir. 1040 Dandanakan Savaşı'nın ardından Selçukluların Horasan'a kalıcı olarak yerleşimi, Türk-İslam toplumu ve devletinin oluşumunda en etkili olgu olarak belirlemektedir (Kafesoğlu, 2004:358).

Büyük Selçuklu Devleti, Türklerin İslamiyete girdikten sonra kurdukları devletlerden ilki (Yaman, Akgül Arslan ve Arslan, 2018:159) ve en önemlilerinden birisidir. Anadolu'nun Türk yerleşimine açılması ve Türkleşme bu devletin kurulması ile başlamış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri bir anlamda o dönemde atılmıştır. Ayrıca Türkler bu devlet sayesinde İslam dünyasının siyasi hâkimiyetini ele geçirmişlerdir (Özaydın, 2003:147).

Büyük Selçukluların tarih sahnesine çıktıkları dönemde İslam dünyası siyasal, sosyal, iktisadi ve dinî hayat yönünden oldukça kötü bir durumda bulunmaktaydı (Günaltay, 1943:98). Büyük Selçuklu Devleti, oldukça güçsüz duruma düşmüş ve Şii Fatımilerin kontrolüne girmiş Abbasi Halifeliğini içinde bulunduğu durumdan kurtarmış ve bölgedeki güç dengesini de değiştirmiştir.

1040 yılında gerçekleşen Dandanakan Savaşında Gazneliler karşısında galip gelen Selçuklular, Abbasi halifesi Karm Biemrillah'a biat etmişler, halife de Selçukluları tanımıştır. Abbasi halifesi 1055 yılında Bağdat'ta Tuğrul Bey adına hutbe okunmasını emretmiş ve böylece İslam dünyasının oldukça geniş bir bölgesinde Tuğrul Bey'in ve dolayısıyla Selçukluların otoritesi egemen olmuştur. İslam ülkelerinde devlet başkanı konumundaki hükümdarların meşruiyetlerini sağlaması, halife tarafından onların hükümdarlıklarının tasdiğiyle mümkün olabilmekteydi. Bunun şartı da hutbe okunmasıydı.

İslam tarihinde ilk kez Tuğrul Bey döneminde halifenin yetkileri bir anlaşma ile Selçuklu sultanına devredilmiş ve halife sadece Müslümanların dinî önderi olarak kalmıştır (Köymen, 1972:96). Buna göre biri din diğeri dünya işleri ile ilgilenen iki ayrı kişi (halife ve sultan) İslam dünyasını idare etmekteydi (Özdemir, 2008a: 35). Büyük Selçuklu Devleti, Ortaçağ Türk tarihine damgasını vurmuş önemli bir Türk devletidir. Yine Selçuklu soyundan gelenlerin kurmuş oldukları Türkiye Selçuklu ve Irak Selçuklu Devletleri de bulunmaktadır. İslamı kabul etmelerine karşın devlet yaşamında ve bilhassa da egemenliğe sahip olma noktasında eski gelenekler devam edegelmiştir. Ardından kurulanlarla birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nin devlet başkanları yani hükümdarları da Oğuzların Kınık boyundandır (Taneri, 1997:94).

Büyük Selçuklu hükümdarları, hâkimiyetleri altında bulundurdıkları bölgede egemenliklerini sağlamak amacıyla iki yol izlemişlerdir. İlk olarak, Gazneliler Devleti başta olmak üzere komşu devletleri vasalları durumuna sokmuş ya da kimi zaman doğrudan ilhak ettikleri devletlerin topraklarını kendi topraklarına katmışlardır. İkinci ve önemlisi ise Bağdat'ta bulunan Sünni Abbasi Halifesi'nin dünyevi yetkilerini kendi ellerine almış ve hilafet makamını yalnızca dinî ve sembolik bir makam haline getirmişlerdir (Taneri, 1997:97-98).

2. SELÇUKLULARIN MENŞEİ

Selçukluların menşei iki siyasi teşekkül ile sıkı sıkıya ilişkilidir: Hazar Kağanlığı ve Oğuz Yabgu Devleti (Özgüdenli, 2018:34). Çeşitli başka unsurların yanı sıra Oğuzların da Hazarların hizmetinde paralı asker olarak görev yaptıkları bilinmektedir. Hazarlar Peçeneklere karşı Oğuzlar ile anlaşarak 860 yılında bir Hazar-Oğuz ittifakı da oluşturmuşlardır (Kurat, 1972:43). Selçukluların atası olarak

bilinen ilk kişi olan Selçuk'un babası Dukak (veya Tukak)'ın Hazar melikine bağlı olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. İlişkilerinin mahiyeti tam olarak tespit edilememekle birlikte pek çok eserde geçen buna ilişkin kayıtlar Selçukluların Hazarlarla ilişki içinde buldukları hususunda şüpheye yer bırakmamaktadır (Özgüdenli, 2018:37). Selçuk'un oğullarının Mikail, Yusuf, Musa, Yunus ve özellikle İsrâ'il gibi Tevrat isimleri taşıması da Selçukluların Hazarlarla olan ilişkisine delil olarak gösterilmektedir (Turan, 2017:60). Bununla birlikte Selçukluların Hazarlarla olan ilişkisinin doğrudan mı yoksa Oğuz Yabgu Devleti üzerinden mi olduğu hususunda net olarak konuşmak mümkün görünmemektedir. Zeki Velidi Togan (Togan, 1981:184) ve Omeljan Pritsak (Pritsak, 1953:397-411) gibi araştırmacılar Dukak'ın Hazar Devleti'ne bağlı olduğunu kabul etmektedirler.

Selçukluların Oğuz Yabgu Devleti ile olan ilişkilerine ilişkin olarak kaynaklarda yer alan bilgiler Hazarlarla olan ilişkilerine oranla daha açık ve kesin karakterlidir. Selçuklular Oğuzların Kınık boyuna mensupturlar. Selçukluların atası olarak bilinen ve çok kuvvetli oluşu nedeniyle Oğuzlar arasında "Demir Yaylı" (Temür Yalığ) ünvanı verilen Dukak (Tukak), Oğuz Yabgu Devletinde Yabgu'dan sonra gelen önemli bir siyasi ve askerî göreve sahipti (Sevim ve Merçil, 1995:15). Dukak'ın ölümünden sonra oğlu Selçuk, Oğuz Yabgusu tarafından subaşılığa (ordu başkomutanlığı) atanmış (Türker ve Özen, 2017:338) ve bunun yanında Kınık boyunun da beyi olmuştur. Babası Dukak tarafından eski Türk töresine göre iyi bir asker ve siyasetçi olarak yetiştirilen Selçuk, Oğuz Yabgu Devletinde kısa sürede büyük bir ün sahibi olmuştur. Kaynaklarda Selçuk'un büyük bir güç ve nüfusa sahip olduğu ve Oğuz Yabgusu'nun yakın çevresinde yer aldığı ifade edilmektedir (Özgüdenli, 2018:45). Selçuk ile Oğuz Yabgusu'nun bu ilişkisi bir şekilde bozulmuş; Yabgu tarafından bertaraf edileceğini anlayan Selçuk kendisine bağlı boyu ile birlikte Cend şehrine göç etmek zorunda kalmıştır. Cend bölgesinde Yabgu'nun idaresi daha zayıftı ve İslamiyet bu bölgede yayılmakta idi.

Selçuk Bey, kendisine bağlı Oğuz topluluğu ile birlikte İslamiyet'i kabul etmiştir (Çubukçu, 1965:39). Selçuk, İslamiyeti kabulünün ardından Oğuz Yabgusunun yıllık vergiyi tahsil etmeleri için Cend'e gönderdiği memurları, "Müslümanların kâfirlere haraç vermeyeceği" gerekçesiyle kovmuş ve Yabguya karşı cihada başlamıştır. Selçuk bu cihad sonunda bir İslam gazisi olmuş ve Melik ül-gazi Selçuk b. Tukak ünvanını almıştır (Turan, 2017:68). Selçuk'un cihatçı

ruhu Müslümanların desteğini sağlamış ve Selçuk Cend'deki, durumunu iyice güçlendirmiştir. Ancak bu arada Selçuk'un en büyük oğlu Mikail gayrimüslim Türklerle yapılan bir savaşta şehit düşmüştür. Mikail'in eşi (Tuğrul ve Çağrı Beylerin anneleri) eski Türk geleneklerine uygun olarak Selçuk'un diğer oğlu Yusuf ile evlendirilmiş; yetim kalan ve ileride Selçuklu Devleti'ni kuracak olan Tuğrul ve Çağrı, dedeleri Selçuk tarafından büyütülmüştür (Köymen, 1976:1).

3. DEVLETİN ORTAYA ÇIKIŞI

Selçuk'un ölümünden (1009) sonra, hayatta kalan üç oğlundan Arslan (İsra'il) eski Türk gelenekleri uyarınca başa geçmiştir. Bu esnada "yabgu" ünvanını taşıyan Arslan'a kardeşlerinden "inal" ünvanını taşıyan Yusuf ve "inanç" ünvanını taşıyan Musa'nın yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Mikail'in oğulları Tuğrul ve Çağrı ise "bey" olarak idaredeki yerlerini almıştır. Ailenin başında Arslan Yabgu bulunmakla birlikte, Selçuk'un oğulları ve torunları eski Oğuz gelenekleri doğrultusunda kendilerine bağlı Türkmen beylerini ve kuvvetlerini merkeze yarı bağlı bir şekilde idare etmekteydiler (Özgüdenli, 2018:53).

Tuğrul ve Çağrı Beyler, Selçuklu hanedanının başına, amcaları Arslan Yabgu'nun 1025 yılında Gazneli Mahmut tarafından esir alınarak hapsedilmesinden sonra geçebilmişlerdir (Köymen, 1976:4). Hâkimiyetin bu şekilde Selçuklu ailesi içinde el değiştirmesi ailenin mensupları tarafından itirazla karşılanmamıştır. Selçuklular bu tarihten 1040 yılındaki Dandanakan Zaferi'ne kadar üçlü bir konsey tarafından idare edilmişlerdir. Bu konsey Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve Musa Yabgu'dan oluşmaktaydı.

23 Mayıs 1040 günü Dandanakan Zaferi'ni kazanan Selçuklular artık yeni bir devlet kurmuş oldular. Dandanakan Savaşı'ndan sonra Gaznelilerin Horasan'da tutunabilmeleri imkân dâhilinde değildi. Selçukluların kazandıkları bu zaferin hem dünya hem de Türk-İslam tarihi bakımından önemli sonuçları olmuştur. Horasan'da devletlerini kuran Selçuklular tüm Sünni Müslümanların güç ve kudretini temsil yetkisini üstlenmiş aynı zamanda onu tüm dâhili ve harici tehdit ve tehlikelere karşı muhafaza görevini yüklenmişlerdir (Sevim ve Merçil, 1995:26).

Dandanakan Savaşı'ndan sonra savaş alanındaki çadırda bulunan Gazneli sultanına ait tahta çıkan Tuğrul Bey, bütün Selçuklu başbuğları tarafından "*Horasan Selçuklu Hükümdarı*" olarak ilan ve kabul edilmiştir. Daha sonra Merv şehrinde

bütün Selçuklu başbuğ ve şehzadelerinin katıldığı Büyük Kurultay'da alınan kararlar, kazanılan zaferi tebliğ amacıyla Tuğrul Bey'in imzası ile başta Abbasi halifesi olmak üzere Karahanlı hükümdarlarına ve İran'daki yöresel emirliklere birer fetihname gönderildi. Halifeye gönderilen fetihnamede "*Selçukluların halifeye daima itaat edip sadık oldukları ve cihada devam edecekleri*" bildirilmiştir (Turan, 2017:106). Bu fetihnamenin baş tarafında eski Türk hâkimiyet simgesi olan ok ve yay işaretleri yer almaktaydı. Selçuklu tuğrası ve tuğra divanı kurumu da buradan neşet etmiştir (Sevim ve Merçil, 1995:27).

4. KURULUŞ DÖNEMİNDE SELÇUKLULARDA DEVLET BAŞKANLIĞI

Selçuklular devletleşmeden önce, henüz kabile teşekkülü halinde iken İnanç Yabgu hukuken, Tuğrul Bey de fiilen reis bulunmaktaydı. Tuğrul Bey şimdi sultan ilan edilirken fiiliyatta olduğu gibi hukuken de devletin başına geçmiş oluyordu.

Ancak, Gök-Türklerde ve Karahanlılarda olduğu gibi Selçuklularda da devlet, hukuki bakımdan hanedan üyelerinin müşterek malı sayılmaktaydı. Bu nedenledir ki kuruluşundan sonra Selçuklu Devleti eski Türk feodal geleneklerine göre paylaşılmıştır: Tuğrul Bey fiilen ve hukuken devletin başı yani sultan olarak başkent Nişabur'da oturacak ve batı yönünde fethedilecek beldeleri alacaktı. Çağrı Bey de melik (hükümdar) ve ordu komutanı olarak kendisine ait hükümet merkezi olan Merv'de oturacak ve Serahs ve Belh şehirleri ile Gazne'ye kadar uzanan ülkelere sahip olacaktı. İnanç Yabgu ise yabgu ünvanını muhafaza ederek Herat merkezi ile Bust, İsfizar ve Sistan' a kadar alınacak vilayetlerin hükümdarı olacaktı. Ayrıca devletin merkezîyetçi siyaseti gereğince kendilerine özerklik (muhtariyet) verilmeyen Selçuklu şehzadeleri Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal İbrahim Yınal Kuhistan'a görevlendirilirken, Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış, Cürcan ve Damgan'a tayin edilmiş, Çağrı Bey'in oğlu Kavurt ise Kirman'a atanmıştır (Sevim ve Merçil, 1995:27; Turan, 2017:107).

Selçuklu ülkesi bu şekilde üçlü yönetim tarzı gereğince bölüştürülmüş oldu. Çağrı Bey ile İnanç Yabgu, kendilerine verilen yönetim bölgelerinde, Sultan Tuğrul'un adının ardından gelmek kaydıyla kendi adlarına hutbe okutup para bastırabilecekleri gibi, saraylarının kapısında günde üç kez (sultan günde beş kez) nevbet çaldırabilecekler ve başlarında hükümdarlık simgesi çetir taşıyabileceklerdi.

Bu şekilde tüm hâkimiyet ve bağımsızlık (istiklal) simgelerine sahip olmakla birlikte başkent Nişabur'a feodal bir bağla bağlıydılar (Sevim ve Merçil, 1995:27). Yani henüz kuruluş aşamasında bile Selçuklu hükümlerinin tek bir otoriteye dönüştürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Esir alınan önemli kişilerin Tuğrul Bey'in nezdine çıkarılmasına bakıldığında Selçukluların başının Tuğrul Bey olduğunda şüphe yoktur. Kuruluş aşamasında devlet bir yandan merkezî bir iktidarın idaresine bırakılırken diğer yandan hanedanın diğer üyeleri devletin büyümesi için yeni toprakların fethi ile görevlendirilmişlerdir (Ayan, 2012:24).

Dandanakan Savaşı'nın ardından Selçuklular Ebu İshak el-Fukkai'yi Abbasi halifesi Kaim Biemrillah'a elçi olarak göndererek Sünni hilafet makamına bağlılıklarını arzettiler. Selçuklular ile hilafet makamı arasındaki ilişkiler her iki tarafın da çıkarları doğrultusunda hızla gelişmiştir. Abbasi hilafeti bu arada Selçuklu hâkimiyetini onaylayarak Tuğrul Bey'e çeşitli ünvan ve lakaplar tevcih etmiştir. Halife Kaim Biemrillah'ın Tuğrul Bey'e tevcih ettiği "Rüknü'd-din ve'd-dünya Ebu Talip" ünvan ve lakapları kısa bir zaman içinde Selçuklu paralarında kullanılmaya başlanmıştır (Özgüdenli, 2018:103-104).

Tuğrul Bey 1055 yılında Bağdat'a girmiştir. Tuğrul Bey'in Abbasi halifesinin daveti üzerine Bağdat'a girmesinden önce adına hutbe okutulmaya başlanmıştır (Yılmaz ve Kaya, 2018:206). Tuğrul Bey Bağdat'a girdikten sonra bir süredir Bağdat'ı kontrol altında tutan Şii Büveyhi Devleti'ne de son vermiştir. Halife 1056 yılı Şubat ayında Tuğrul Bey'e hilat vermiştir. Tuğrul Bey kardeşi Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'u Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah ile evlendirmiş ve böylece Selçuklu hanedanı ile hilafet makamı arasında akrabalık bağı da kurulmuştur (Kaya, 2008:5).

Tuğrul Bey Bağdat'ta bizzat kendisinin yaptırdığı sarayda halife tarafından kendisine hediye edilen altın tahta oturmuş ve kendi namına para bastırmıştır. Böylece Tuğrul Bey, Selçuklu Devleti ve Abbasi Halifeliği'nin birleşmesi ile yeni bir İslam İmparatorluğu kurmuş oluyordu (Turan, 2017:134). Tuğrul Bey güvenilir adamlarından biri olan Emir Ay Tegin'i Bağdat şahneliğine tayin ederek 1057 yılında Bağdat'tan ayrılmıştır. Musul seferine çıkarak Kuzey Irak'ı Şiiilerden temizleyen Tuğrul Bey 1058 yılında Bağdat'a döndü. Halife, Şii egemenliğine son verilmesi ve İslam'ın zaferi dolayısıyla Tuğrul Bey'i muhteşem bir törenle karşılamıştır. Tuğrul Bey bu karşılamada halifenin önünde yer öperek bu manevi makama hürmetini

göstermiştir. Halife de sultanı yanında kurduğu ikinci tahta oturtmuştur. Her iki tarafın yüksek düzeyli devlet adamlarının ve dönemin büyük âlimlerinin de katıldığı bu törende halife tarafından Tuğrul Bey'e çok kıymetli bir taç takılmış, hilatler giydirilmiş, altın kılıç kuşatılmış ve sancaklar verilmiştir. Bu tören ile halife Tuğrul Bey'i "*Dünya (doğunun ve batının) Sultanı*" (*Sultanü'l-meşrik ve'l mağrib*) ilan etmiş ve kendisine "*Dinin temeli*" (Rüknü'd-din) ve "*Halifenin Ortağı*" (Kasım Emirül-Mü'minin) lakaplarını tevcih etmiştir (Turan, 2017:135).

Bu törenle devlet başkanlığı makamı açısından bazı siyasal ve hukuksal değişimler gerçekleşmiştir. Halife bu törende tüm siyasal yetkilerini Tuğrul Bey'e devretmiş ve böylece Tuğrul Bey, saygı gösterilmesi gereken bir kişilik haline dönüşmüştür. Doğal olarak halifelik makamı da Selçuklu Devleti'nin otoritesi altında sembolik bir kurum haline gelmiş oluyordu. Abbasi hilafetine dinî alan dışında hiçbir yetki tanınmamıştı. Bu gelişme ile birlikte İslam dünyasında bir anlamda din ve dünya işleri ayrılmıştır. Bu şekilde Abbasi halifesini ve devletini otoritesi altına alan Tuğrul Bey, Sünni İslam'ın sancaktarlığını ve İslam dünyasının liderliğini Türklere kazandırmıştır (Kaya, 2008:5). Bununla birlikte Selçuklular halifeye saygı gösterip değer vermişler, hilafet merkezine de ülkenin başkentinden sonra ikinci bir başkent nazarı ile bakmışlardır. Hilafet merkezini bir vilayetleri gibi gören Selçuklular, halifeyi de tebaaları olarak görmüşlerdir. Bu anlayış köklerini Türk devlet telakkisinden almaktadır. Zira Türkler fethedip ele geçirdikleri tüm yerleri yurtlarının parçası olarak görmüş ve hiçbir yerde geçici bir süreyle kalmayı düşünmemişlerdir (Özdemir, 2008b:323).

Tuğrul Bey'in hayatının sonuna doğru yaklaştığı yıllardaki en önemli olay olarak halifenin kızı ile evliliği görülmektedir. Tuğrul Bey'in hanımı olan Altuncan Hatun 1060 yılında ölmüş ve Rey şehrinde defnedilmiştir. Eşinin ölümünün ardından Tuğrul Bey uzun zaman çalışarak elde etmiş olduğu konumunu yapacağı bu evlilik ile taçlandırmak istemekteydi. Tuğrul Bey'in evliliğinin altında yatan siyasal neden Selçukluların Abbasi halifeliğine hükmetmesi ihtimali idi (Makdisi, 2009:142). Halifenin de tam da bu nedenle başlangıçta razı olmadığı bu evlilik Tuğrul Bey'in kararlı tutumu ve tehdide varan yoğun siyasal baskısı sonucunda gerçekleşebildi. 1063 Şubat'ında gerçekleşen düğünün ardından yaklaşık altı ay sonra, 4 Eylül 1063'te Tuğrul Bey vefat etti. Kendi evladı bulunmadığından ölümünden önce kardeşi Çağrı Bey'in oğlu ve yeğeni Süleyman'ı kendine halef

olarak belirlemişti. Tuğrul Bey'in yeğeni Süleyman'ı kendisine veliaht olarak belirlemesinde Süleyman'ın annesinin etkili olduğu iddia edilmektedir. Zira Çağrı Bey'in ölümünden sonra Tuğrul Bey kardeşinin Süleyman Bey'in annesi olan hanımı ile evlenmiştir (Turan, 2017:147).

Yaklaşık yirmibeş yıl hüküm süren Tuğrul Bey öldüğünde 70 yaşındaydı (Köymen, 1976:142). Ömrü seferlerde geçen bu hükümdar sabrı, metaneti, cesareti, sağlam muhakemesi ve enerjisi ile güçlü bir devletin temellerini atmıştır. Askerî yeteneği, siyasi zekâsı ve teşkilatçılığı ile tarihte kabile reisliğinden, geniş ve teşkilatlı bir devletin başkanlığına (hükümdar) yükselmeyi başaran az sayıdaki kişilerden birisidir (Özdemir, 2008b:134).

5. KURULUŞ SONRASI DÖNEMDE SELÇUKLULARDA DEVLET BAŞKANLIĞI

Tuğrul Bey, kendisinden sonra tahta geçmek üzere Çağrı Bey'in oğlu Ebu'l-Kasım Süleyman Bey'i halef seçmiş olmakla birlikte, herhangi bir veraset kuralı tanımayan eski Türk devlet geleneklerine göre hanedanın diğer üyelerinin de taht üzerinde hak iddiasında bulunma şansları vardı. Nitekim bu esnada ülkenin doğusu Çağrı Bey'in diğer oğlu Alparslan'ın idaresi altındaydı. Batıda ise Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ın çıkardığı isyan gitgide büyümekteydi. Sistan hâkimi Musa Yabgu ve Çağrı Bey'in büyük oğlu Kirman hâkimi Karaaslan Kavurd Bey de taht üzerinde hak iddia etmekteydi.

Veliaht Süleyman, Vezir Amidülmülk el-Kündüri tarafından başkent Rey'de tahta çıkarıldı. Ancak bu kadar varis arasında yeni bir taht kavgası kaçınılmazdı. 1063 - 1064 yılları arasında varisler arasında amansız bir taht kavgası yaşanmış ve devlet olağanüstü bir saltanat buhranı içerisine girmiştir. Bu dönemde devlet parçalanmanın eşiğine gelmiştir. Alparslan, bütün saltanat davacılarını ve rakiplerini bastırarak başkent Rey'de Tuğrul Bey'in sarayında tahta çıkmıştır. Tahta çıkışının ardından adı hutbelerde okunmuş ve adına para basılmıştır. Alparslan amcasının yeni hanımı yani halifenin kızını Bağdat şahneliğine atadığı Ay Tegin'in refakatinde babasına göndermiştir. Halife Kaim Biemrillah 27 Nisan 1064 tarihinde Bağdat'ta Alparslan adına hutbe okuttu. Ayrıca sultana kılıç kuşatmak üzere bir elçi ile birlikte menşur, sancak ve hilat gönderdi. Sultan Alparslan Vezir Amidülmülk el-Kündüri'yi azlederek yerine Nizamülmülk'ü atadı. O, böylece daha merkezî bir devlet anlayışına geçmiş oluyordu.

Sultan Alparslan, oğlu Melikşah'ı Karahanlı hükümdarı Tamgaç Han İbrahim'in kızı Terken Hatun ile evlendirdi (1064). Böylece Karahanlı Devleti ile Selçuklu Devleti arasında akrabalık bağı kurdu. Sultan Alparslan uzak görüşlü bir devlet başkanı idi. Vefatından sonra oğulları arasında yaşanabilecek saltanat mücadelesinin önünü alabilmek için 1066 yılında Radgan'da düzenlediği bir törenle Melikşah'ı velihaht ilan etti. Onu, devlet adamları ve komutanların önünde mücevherlerle süslü Selçuklu tahtına oturttu. Önce kendisi biat edip, hazır bulunan devlet adamları ve komutanları da Melikşah'a biat ettirdi. Ardından devlet adamları ve komutanlardan bir tören alayı oluşturan Sultan Alparslan, oğlu Melikşah'ı bir ata bindirdi. Tören alayı atın arkasından yürürken Sultan Alparslan da bu atın eyer örtüsünü (gâşiye) omuzuna alıp atın birkaç adım önünde atı yedmek suretiyle Müslüman Türk devletlerindeki başka bir âdeti yerine getirdi. Eyer örtüsünü omuzuna alıp hükümdarın bindiği atın önünde yürümek, Müslüman Türk devletlerinde itaat ve bağlılık sembolüydü (Koca, 2007:14). Sultan Alparslan daha sonra akrabaları ile oğullarını ülkenin idaresiyle görevlendirmiştir.

1071 yılında kazandığı Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesine zemin hazırlayan Sultan Alparslan 23 Kasım 1072 tarihinde vefat etmiştir. Alparslan, Tuğrul Bey gibi dindar biriydi ve hâkimiyetinin ve saltanatının devamının İslam'ın ve Sünniliğin zaferine bağlı olduğuna inanmıştı. Onun bu dinî ve millî görevi haleflerine ve Osmanlı hükümdarlarına miras olarak kalmıştır (Turan, 2017:192). Sultan Alparslan'ın hâkimiyet alanının genişliği dolayısıyla "Dünya sultanı" (*Sultanü'l-âlem*) denmiştir (İbnu'l Esir, 1991:79).

Selçuklu Devleti, en parlak yıllarını Sultan Alparslan'ın oğlu Melikşah döneminde yaşamıştır. Bu uzun dönemde yaklaşık 30 yıl vezirlik makamını elinde tutan Nizamülmülk'ün de payı oldukça büyüktür. Selçuklu Devleti bu dönemde Çin'den Akdeniz'e kadar uzanan bir dünya imparatorluğu haline gelmiştir. Ticaret yollarının kontrol altına alınması devleti ekonomik anlamda da büyük bir refaha kavuşturmuştur (Kafesoğlu, 1953:147).

Sultan Melikşah Kasım 1092'de Bağdat'ta vefat ettiğinde, cenazesi İsfahan'a nakledilerek kendisi tarafından inşa ettirilen Medrese-i Celali'ye defnedildi (Aka, 1989:106). Sultan Melikşah, ölümünün ardından yaşanması muhtemel taht kavgalarına karşı tedbir olarak 1087 yılında o an için on yaşında olan oğlu Ahmed'i velihaht tayin etmişti. Ancak Ahmed bir yıl sonra ölünce Melikşah oğullarının en

büyüğü ve en liyakatlısı olan Berkyaruk'u veliaht tayin ederek adını hutbelerde okutmuştu (Özaydın, 2001:15). Ancak bu kararından vazgeçen sultan, ölümünden kısa bir süre önce, Berkyaruk'u azlederek Terken Hatun'dan doğan beş yaşındaki oğlu Mahmud'u veliaht tayin etmişti.

Esasen Melikşah öldüğü zaman eşi Terken Hatun, onun vefatını taht sorununu düşünerek bir süre gizlemiştir. Bu arada ordu mensupları ile devlet adamlarına çok miktarda ihsanda bulundu. Onları kendi safına aldıktan sonra Halife Muktedi'ye başvurarak hutbenin oğlu Mahmud adına okunmasını talep etti. Böylece oğlunun sultanlığını meşrulaştırmış olacaktı. Halife birtakım şartlarla bu teklifi kabul etti ve beş yaşındaki çocuğa "Nâsırü'd-dünya ve'd-din" lakabı vererek hutbeyi onun adına okuttu. Böylece Terken Hatun'un oğlu Bağdat'ta sultan ilan edilmiş oluyordu (25 Kasım 1092). Bazı ilim adamları bu duruma itiraz etmişlerdir. Bunlar arasında İmam Gazali de vardır.

Öte yandan Nizamülmülk taraftarları da Melikşah'ın öteki oğlu Berkyaruk'u Rey şehrinde sultan ilan ettiler. Aynı zamanda Nizamülmülk'ün damadı olan Rey şehrinin valisi Ebu Müslim, değerli taşlarla süslenmiş altın bir tacı Berkyaruk'a giydirmiştir (Sevim ve Merçil, 1995:138). Karşılıklı mücadelelerden sonra 1093 yılında Sultan Berkyaruk ülkede hâkimiyeti sağladı. 1104 yılında vefat eden Berkyaruk'tan sonra kardeşi Mehmed Tapar, Selçuklu tahtına sahip olmuştur (1105).

Sultan Mehmed Tapar, saltanatı döneminde Şii İsmaililer ile sert bir şekilde mücadele etmiştir. O, İsmaili faaliyetlerini tamamen durduramasa da bu fırkanın yayılma hızını önemli ölçüde azaltmıştır. Selçukluların bütün çabalarına karşın marjinal bir muhalefet fırkası olan İsmaililer (Batıniler), başta Alamut Kalesi olmak üzere İran'daki dağlık ve korunaklı bölgelerde tutunmayı başardılar (Özgüdenli, 2018:225). Sultan Mehmed Tapar döneminin en önemli olaylarından biri de Haçlılara karşı verilen mücadeledir.

Sultan Mehmed Tapar buhranlı bir dönemde Selçuklu Devleti'ni iç ve dış düşmanlara karşı korumuş ve birliğini kurmuştur. 1118 yılında yakalandığı hastalıktan kurtulamayacağını anlayınca düzenlediği bir törenle 13 yaşındaki oğlu Mahmud'u tahta çıkarmış ve bütün devlet adamları ve emirlerini ona biat ettirmiştir. Sultan Mehmed Tapar eski Türk (Oğuz) geleneğine göre düzenlediği bu tören (toy) sonunda sofrasını ve sarayını da yağmalatmıştır (Turan,2017:233).

Öte yandan Selçuklu Devleti'nin doğusunu istikrarlı bir şekilde yönetmekte olan Sencer, ağabeyi Mehmed Tapar'ın ölümünden sonra tahta geçen yeğeni Mahmud'un hâkimiyetini tanımadı. Sencer, "Muizzü'd-din" lakabını alarak Merv'de kendi sultanlığını ilan etti. Ardından halifeye mektup göndererek destek istedi. Halife Müstazhir Billâh da hilat ve menşur göndererek Sencer'in hâkimiyetini onayladı (Özgüdenli, 2018:236). Sultan Sencer daha sonra yeğeni Sultan Mahmud'un üzerine yürümüş ve onu mağlup etmiştir. Kazandığı zafere rağmen Sultan Sencer yeğenine evladı gibi muamelede bulunmuş ve onu kızlarından Mah-Melek Hatun'la evlendirmiştir. Ayrıca Sultan Sencer yeğenini kendisine tâbi olması koşuluyla yeni kurmuş olduğu Irak Selçuklu Devleti tahtına oturtmuştur (Sevim ve Merçil, 1995:231). Ayrıca Sultan Sencer erkek evladı olmadığından onu kendisine veliaht tayin etmiştir.

Selçuklu Devleti'ni kısa sürede yeniden istikrara kavuşturan Sultan Sencer *Sultanü'l-a'zam* yani en büyük sultan ünvanını almıştır. Sultan Sencer damadı da olan yeğeni Mahmud'u veliahdı olarak göstermiş ve ona da *Sultanü'l-muazzam* ünvanını vermiştir (Bayındır, 2017:118).

Sultan Sencer bu sırada Selçuklu Devletinin idari yapısını da yeniden düzenlemiştir. Başkenti İsfahan'dan Merv'e nakleden Sultan Sencer, Horasan'ı imparatorluğun merkezi haline getirmiştir. Sultan Sencer devletin hâkimiyeti altındaki bazı kısımlarının yönetimini de diğer yeğenlerine bırakmıştır. Örneğin Irak-ı Acem eyaletinin yarısıyla birlikte Gilan bölgesini yeğeni Tuğrul'a; Fars eyaleti ile birlikte İsfahan ve Huzistan'ın bir kısmını diğer yeğeni Selçukşah'ın idaresine vermiştir (Özgüdenli, 2018:237).

Irak Selçuklu hükümdarı olan Sultan Mahmud 1131'de vefat etti. Bu tarihten itibaren Irak Selçuklu Devleti'nde taht ve iktidar kavgaları hiç eksik olmamıştır. Selçuklu hanedan üyeleri arasındaki taht kavgaları, meşruiyet kaynağı olan halifenin durumunu gün geçtikçe güçlendirmiştir.

Sultan Sencer ise 1157 yılında vefat ettiğinde yerine bırakabileceği erkek evladı yoktu. Onun vefatı ile Büyük Selçuklu Devleti tarihe karıştı. Esasen taht mücadeleleri yüzünden zayıflayan Selçuklu Devleti, Sencer'in yaklaşık kırk yılı bulan hükümdarlığı sırasında yeniden itibar kazanmış ve ikinci imparatorluk dönemini yaşamıştır.

6. SULTANLARIN EGEMENLİĞİNİN KAYNAĞI

1040 yılında resmen kurulan ve 1157 yılında tarihe karışan Büyük Selçuklu Devleti'nde devlet idaresi Tuğrul Bey döneminden başlayarak düzenli bir şekilde sokulmuştur. Bu teşkilatlanmada Türk hükümdarlarında kuvvetli bir şekilde yaşayan hâkimiyet anlayışı ve devlet teşkilatı geleneklerinin önemli rolü vardır. Selçuklularda hâkimiyetin tek temsilcisi “es-sultanü'l-a-zam” ünvanı ile anılan hükümdardır. Selçukluların ünlü devlet adamı Nizamülmülk, meşhur eseri Siyasetname'de “Allah'ın her çağda halk arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donattığını ve dünya işleri ile kamu düzeninden onu sorumlu kıldığını” ifade etmektedir (Nizamülmülk, 2018:11). Nizamülmülk'ün bu ifadesinden hükümdarın iktidarının kaynağının Tanrısal nitelikte olduğu ve onun adına hükümdarlık yaptığı anlaşılmaktadır.

Türk inancına göre hükümdarlar Tanrı'nın lütfu “kut” vasıtasıyla dünyadaki insanları yönetmek üzere görevlendirilir. Selçuklu hükümdarları da bu anlayışı devam ettirerek Tanrı'nın yönetim görevini kendilerine verdiğine inanmaktaydılar. Mesela Sultan Alparslan'a göre Tanrı, kendisinden hoşnut olmuş ve insanları yönetmek ve işleri yoluna koymak için onu görevlendirmiştir (Köymen, 1992:69).

Eski Türklerde 'kut' kavramsallaştırması ile çözümlenen hâkimiyetin menşei sorunsalı İslam'ın kabulü ile birlikte yeni ve farklı bir yapı kazanmıştır. Eski Türklerde Gök-Tanrı'nın gölgesi olan dünyevi iktidar İslam'ın kabulünün ardından “Allah'ın yeryüzündeki gölgesi”ne dönüşmüştür. Sonuç itibarıyla Tanrı'nın yetkilendirdiği hükümdarın güç ve yetkisi Selçuklular tarafından devletin bekası ve meşruiyeti yönlerinden tam bir onay ve kabul görmüştür. Eski Türk devlet geleneği ve İslam inanç ve esaslarının bağdaştırıldığı bu yapıda Selçuklu hükümdarları iktidara Allah'ın yardımı sayesinde oturduklarına ve soylarının da kutlu hanedanın bir boyu olan Kınık'tan geldiğine inanmış ve buna halkı da razı etmişlerdir. Selçuklu sultanları devlet-iktidar-din üçlemesini böylece dönüştürüp uygulamaya sokmuşlardır (Coşkun, 2016:129).

İlk Türk devletlerinden beri görülen siyasi erkin (devlet başkanının) denetlenmesini sağlayan “töre” anlayışı da İslamiyet'in kabulüne rağmen etki ve gücünden çok fazla bir şey kaybetmemiştir. Fakat töre, şerî kurallar eşliğinde zamanla içeriğinden uzaklaşmış ve örfi hukuka dönüşmüştür. Ancak bu dönüşüm

hâkimiyet anlayışına ve güçlü devlet yönetimine devamlılık kazandırmıştır. Eski Türk devlet geleneğinde hükümdarın keyfiliğinin önüne geçmede bir çeşit denetim aracı olarak işlev gören töre İslam'ın kabulü ile birlikte dinî kuralların baskınlığı karşısında yok olmamıştır. Bu hukuki gelenek ulema tarafından da zaman zaman din dışı uygulamalar olarak değerlendirilse de yapılması uygun görülen uygulamalar olarak şeriatın üzerine bina edilen yeni bir sentez ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda örfi geleneğin inşasındaki en önemli rol, Selçuklu Devleti'ne ve özellikle de Selçuklu sultanlarına aittir (Uğurlu ve Yılmaz, 2011:958). Bu sentez, bir taraftan hükümdarın töre ile birlikte dinî açıdan da denetlenmesinin önünü açarken diğer taraftan mutlak bir siyasal güç olarak, töreyi kodifiye eden ve yeni töreler koyarak devleti güçlendiren bir kuvvet olma niteliğini güçlendirmesine katkıda bulunmuştur. Zira sultanın buyrukları ve ağzından dökülen sözleri kanundu. Hükümdar bazen danışmak amacıyla çeşitli kurullar kurar ve sorunlar buralarda tartışılırdı; fakat son kararı vererek alınan kararı uygulayıp uygulamama yetkisi kendisine aitti (İslam Ansiklopedisi, 2009:389).

Büyük Selçuklu sultanlarının tüm uğraşı ve mücadelelerine rağmen devleti hanedan üyelerinin ortak malı kabul eden Türk siyasi hukukunu bozmak ve saltanat usulünü değiştirmek imkânı bulunmadığından her sultanın ölümü bir taht kavgasına bu da parçalanmaya sebebiyet vermekteydi. Selçuklu sultanlarının hemen hemen tamamı sağlıklarında taht varislerini tayin etmişlerse de durum değişmemiş ve onların iradesi hukuki bir meşruiyet kaynağı oluşturmamıştır. Hakan (kağan) ve imparator karşılığı olarak kullanılan sultan ünvanı bu anlamını Selçuklular ile birlikte kazanmış ise de bu en yüksek otorite ile dahi Selçuklu sultanları, dönemin Sasani, Bizans, Gazne hükümdarları gibi mutlak otoriteyi temsil etmemiş, melikler, beyler ve emirler üzerinde ancak bir derece farkıyla en yüksek makama sahip bulunmuşlar ve eski Türk kağanları durumunda kalmışlardır (Turan, 2017:306). Yani Selçuklu sultanları Sultan Sencer'in "Sultanü'l-a'zam" ünvanını aldığı zamanda dahi mutlak hükümdar kimliğini kazanmamıştır. Ancak bu yapı bir yandan da devletin başına kudretli kişiliklerin geçmesine de imkân sağlamaktaydı. Nitekim Selçuklu Devleti'nin imparatorluğa dönüşmesi ve kudretli yapısı Tuğrul Bey, Alparslan, Melikşah ve Sencer gibi büyük şahsiyetler sayesinde mümkün olabilmiş onların ölümleri devletin sarsılması ve yıkılması ile sonuçlanmıştır. Büyük Selçuklu hanedanının çöküşüne rağmen onların yerine geçen Türkiye Selçukluları fiiliyatta Selçuklu devrini devam ettirmiştir.

Selçuklu Devleti'nin kuruluşunun ardından İslam ümmetinin ruhani lideri olarak görülen halifenin yanında bir de dünyevi otoriteyi temsil eden sultan ortaya çıkmış ve hâkimiyet bu ikisi arasında bölüşülmüştür. Bu bölüşüm sonucunda dinî ve uhrevî konular halifeye düşmüş; dünyevi konular ise sultana geçmiştir. Dinsel ve uhrevî bakımdan sultan halifeye, siyasal anlamda halife ise sultana muhtaç konuma gelmiştir. Halifelik çökmekte olan konumunu Selçuklular sayesinde kurtarmış ve manevî otoritesini bütün İslam dünyasına hâkim kılma imkânına kavuşmuştur. Diğer yandan Selçuklu sultanları da hilafet makamı ile siyasî kudretlerine yeni bir destek elde etmişlerdir. Selçuklu sultanlarına verilen "Kasımu Emir'ül Müminin" (Halifenin ortağı) ünvanı da bu destekten doğmuştur. Selçuklu hanedanı İslam'a hizmetleri ve bu sıfatları dolayısıyla Türk-İslam dünyasında bir nevi kutsiyet kazanmış, asırlar boyu saltanatın Selçuklu soyuna aidiyeti hiçbir şekilde sorgulanmamış ve Büyük Selçukluların çöküşünün ardından Türkiye Selçuklu hanedanı bu kutsî konumunu korumuştur. Halifeler zaman zaman siyasî çalkantılardan yararlanarak siyasî otoritelerini kurmaya çalışsalar da nispeten zayıf Selçuklu sultanları dahi sultanlık hukukun korunmasında çok titiz davranmışlar ve halifeyi manevî ve dinî işler dışına çıkmamaya zorlamışlardır (Turan, 2017:307-308). Selçuklu Sultanları kimi zamanlarda halifelere kuvvet kullanarak da müdahalede bulunmuşlardır. Örneğin Halife Râşid Billâh, Sultan Sencer ile Irak Selçuklu hükümdarı Mesud'un isimlerini hutbeden çıkarıp da ordu toplamaya başlayınca, Irak Selçuklu Sultanı Mesud halifenin üzerine yürümüş ve Bağdat'ı terk etmeye zorlamıştır. Ardından da Sultan Sencer'in talimatı ile Muktefi'yi Râşid'in yerine halife ilan etmiştir (Özdemir, 2008b:342-343).

7. HÂKİMİYET SEMBOLLERİ

Selçuklu dönemindeki hâkimiyet alametlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Selçuklu hükümdarlık alametlerinin en önemlilerinden biri sultanların adına okunan hutbelerdir. Hutbelerde öncelikle Abbasi halifesinin, sonra da Selçuklu hükümdarının adı anılırdı. Ancak Halep Selçuklu hâkimi Rıdvan bu geleneği bozmuş ve hutbeyi Fatîmî halifesi adına okutmuştur. Fakat Sünnî-İslam dünyası bu konuda sert tepki gösterince dört hafta sonra bu uygulamayı terketmiştir (Hacıgökmen, 2012:179).

Hükmetme gücünün en önemli maddî sembelleri taht ile taçtır. Bu bağlamda, Selçuklu hükümdarları da çeşitli törenlerde ve özellikle kabul merasimlerinde

tahtlarına otururlardı. Elçilerin ve devlete bağlı ülkelerin hükümdarlarının kabulünde bu taht törenlerinin çok daha gösterişli olduğunu belirtmek gerekir. Sultanlar ikamet ettikleri yerlere ve seferde iseler bu seferin özelliklerine göre değişik tahtlar kullanmışlardır. Selçuklu hükümdarları tahta çıkış törenlerinde (cülus), kabullerde ve açık alan gösterileri ile törenlerinde 'taç' takarlardı. Mesela Abbasi halifesi Kaim Biemrillah, siyasal otoritesini Tuğrul Bey'e devrederken, Bağdat'ta düzenlenen törende ona taç giydirmiştir (Yazıcı, 2002:296).

Tahta cülus eden hükümdarlar öncelikle üzerlerinde isim ve ünvanları bulunan para (sikke) bastırırldı. Tespit edilebilen ilk Selçuklu sikkesi Sultan Tuğrul Bey zamanında (1041-1042) Nişabur'da darbedilmiştir (Çetin, 2006:183). İstisnaları bulunmakla birlikte Selçuklu sikkelerinin ön yüzünde Oğuz Türklerinin egemenlik simgesi olarak bilinen ok ile yay yer almaktadır. Büyük Selçuklu sikkelerinde genellikle Abbasi etkileri hâkimdir.

Türk kültüründe hakan çadırı olarak bilinen otağ da önemli hâkimiyet simgelerinden biridir. Otağ zaman içerisinde saltanat çadırına dönüşmüştür. Selçuklularda hargah, seraperde veya süradık olarak da adlandırılan saltanat çadırının muhafaza edildiği yerden çıkarılması ve kurulması sefere işaret etmektedir. Çadırın kurulduğu yer çıkılacak seferin yönüne de ışık tutmaktadır. Selçuklularda saltanat çadırlarında kırmızı renk tercih edilmekteydi (Kütük, 2014:149).

Mühür işlevi gören hükümdar yüzükleri hükümdarlık sembollerinden biri olarak kabul edilmiştir. Yüzük, altından yapılmakta ve kıymetli taşlarla süslenmekteydi. Abbasi halifeleri Selçuklu hükümdarlarına hilatle birlikte mühür-yüzük de gönderirlerdi. Mesela, Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e doğu ve batının sultanı ünvanını tevcih ederken oldukça gösterişli bir mühür-yüzük de hediye etmiştir (Oruç, 2017:344). Mühür-yüzükler evrakların mühürlenmesi işleminde kullanıldığı gibi sultanın yetkilendirdiği bir kişiyi belirten bir araç olarak da kullanılmıştır. Mühür-yüzüğün bir başkasına geçmesi bazen sultanın öldüğünü de ifade etmektedir.

Bunların dışında, bayrak, sancak, saltanat şemsiyesi (çetr), hilat, nevbet, tevki ve tuğra, çizme, kılıç, kemer, eyer örtüsü de saltanat simgesidir (İslam Ansiklopedisi, 2009:390).

8. SELÇUKLU SARAY TEŞKİLATI

Büyük Selçuklular Rey, Bağdat, İsfahan, Merv, Nişabur ve Hemedan gibi kentlerde saraylar yaptırmışlardır. Saray devlet başkanının (hükümdar) kendisi ve ailesinin yaşadığı yer olarak önemlidir. Sarayda önemli başlıca noktalar büyüklük ve düzendir. Saray teşkilatının en önemli görevi bu hususları sağlamaktır. Sultan Melikşah ve Sencer dönemi saray teşkilatının zirve dönemlerini oluşturmaktadır (Sevim ve Merçil, 1995:505). Saray teşkilatı doğrudan hükümdara bağlıydı ve sarayda görevli herkesin görev tanımı çok net bir şekilde yapılmıştı. Hiçbir görevli yetkisini aşmayı göze alamazdı ve buna kesinlikle müsaade edilmezdi.

Saray görevlileri içinde sultandan sonraki en büyük kişilik Büyük Hacib'tir. Büyük Hacib'in görevi sultan ile Büyük Divan arasındaki bağlantıyı sağlamaktır. Emirlik rütbesine sahip olan Büyük Hacib, gulam (köle) sistemi içinde yetişmiş asker sınıfa mensup bir kişiydi. Büyük Hacib hükümdarın çok güvendiği şahıslardan biri idi ve sarayın her türlü işinden sorumluydu. Büyük Hacib'in emri altında alt düzeyde hacibler vardı. Bu haciblerin arasında orduda komutanlık yapan ve seferlere katılanlar da bulunmaktaydı. Sultanla vezir arasında haberleşmeyi sağlayan vekil-i der adlı görevliler bir tür aracılık işlevi görmekteydi. Vekil-i has (üstadüddar) ise devletin gelirlerinden bir bölümünü sarayın iâşesi için harcardı. Hükümdarın oğulları ve maiyetindekilerin işleri de onun görevleri arasındaydı. Görevi hükümdarın verdiği cezaları uygulamak olan Emir-i Hares ise Selçuklu tarihi boyunca Büyük Hacib'ten sonra gelen yüksek görevli saray mensuplarından birisi olmuştur.

Sarayda çeşitli görevliler yer alırdı. Nedimler hükümdarın eğlenmesinden, saray öğretmenleri ise çocuk ve gulamların eğitilmesinden sorumluydu. Mutrib adı verilen görevliler çalgı eşliğinde şarkı söyler, sakiler ise hükümdara ve saray misafirlerine içecek ikram ederlerdi. Av işleri ile bazdar ilgilenir; hükümdarın giyim kuşamına camedar bakardı. Mutfak işleri ve sultan sofrasının düzenlenmesinden hansalar sorumluydu. Yemek ve namaz öncesi abdestte leğen ve ibrik tutanlara taştdar adı verilir. Emir-i ahur ise başta sultanınkiler olmak üzere saray hayvanları ile ilgilenirdi. Emir-i âlem bayrağı taşıır; emir-i candar ise sultan ile sarayı koruyan muhafızlara komuta ederdi. Sultanın sofrasını denetleyen ve suikast ihtimaline karşı yemeklerin tadımını yapan kişiye emir-i çaşnigir, sultanın silahını taşıyan ve silah depolarına nezaret eden görevliye emir-i silah, hükümdar ile yüksek düzey

devlet görevlilerinin iştirak ettiği toplantıları düzenleyen görevliye de emir-i meclis denmekteydi. Buraya kadar sayılan görevliler ekâbir-i has yani yönetimde yer alan saray büyükleri olarak anılmaktadır (Aghdam, 2011:286). Yönetimde yer alan saray küçükleri ise maskara, müneccim, ferraş, meşaleciler emiri, emir-i mahfil, hadim, cellad, tercüman, derbanan vb. görevleri kapsamaktadır.

Selçuklu sultanları tahta törenle çıkarlardı. Taht törenlerinde hükümdarlar halka cülus bahşisi dağıtırdı. Sultanlar tahta çıkış törenlerinden sonra atalarının türbelerini ziyaret etme geleneğini de başlatmışlardır. Büyük Selçuklularda ilk mezar ziyaretini Sultan Alparslan yapmıştır. Sultan Alparslan Cend şehrindeki dedesi Selçuk'un mezarını ziyaret etmiştir (Sevim ve Merçil, 1995:507). Sultan Melikşah da Suriye seferinden dönüşte Merv'de babası Alparslan'ın mezarını ziyaret etmiş ve Akdeniz kıyısından getirdiği kumları onun mezarına koymuştur (Turan, 2014:205).

Selçuklu sultanlarının saraydaki yaşamı resmî ve özel olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Selçuklu Devleti'nin ana yönetim merkezi ve devlet başkanının ikametgâhı konumundaki sarayda harem ve selamlık olmak üzere başlıca iki bölüm bulunmaktaydı. Harem sultanın eş ve cariyelerinin yaşadığı kişisel bölümleri içermekteydi. Selamlık ise sultanların resmi ve özel toplantılarının yapıldığı, kabullerin gerçekleştiği ve devletin yönetimi noktasında kararların alındığı bölümdür.

9. SELÇUKLU DİVAN TEŞKİLATI

Büyük Selçuklu Devleti idari teşkilatında merkezde veya hükümdarın bulunduğu yerde en büyük kurum Büyük Divan (Divan-ı Saltanat)'dır. Büyük Divan devletin işlerinin yürütülmesini sağlayan kuruluştur. Büyük Divan'a "sahip divan-ı saltanat" ya da "sahip divan-ı ala" ünvanı verilen vezir başkanlık ederdi (Kafesoğlu, 1953:368). Büyük Divan ikinci derecedeki dört divandan oluşmaktaydı. Bunlar:

- Divan ül inşa vet-tuğra (iç ve dış yazışmalar)
- Divan üz zimam ve'l istifa (hazine ve maliye)
- Divan ül arz'ül-ceyş (harp divanı) ve
- Divan-ı israf-ı memalik (genel teftiş)'tir.

Günümüzdekianlamıyla bir nevi bakanlar kurulu olarak değerlendirilebilecek olan Büyük Divan'ın başındaki vezir de başbakan olarak görülebilir. Büyük Divan,

vezirin riyasetinde toplanarak devlet işlerini karara bağlıyor ve alınan kararlar diğer üyelerce imzalanıyordu. Dış ülkelerin elçileri de devlet başkanı olan sultanın önüne çıkarılmadan önce bu divana getirilmekteydi.

Büyük Divan vezirin başkanlığında toplanmakla birlikte ilk zamanlarda sultanların bu divana başkanlık ettiği de görülmektedir. Olağanüstü dönemlerde de sultanlar divana başkanlık etseler de genel işleyiş vezirin başkanlığı şeklinde yürümüştür (Tokan, 2015:98).

Selçuklularda Divan-ı Ala haricinde de divanlar bulunmaktaydı. Divan-ı Berid merkezin eyaletlerle olan haberleşmesini düzenliyor ve ülke topraklarında gelişen önemli olayları başkente bildiriyordu. Divan-ı Has sultanın şahsına ait olan gayrimenkullerin idaresini yürütüyordu. Divan-ı Evkaf-ı Memalik ise vakıflar üzerindeki devlet kontrolünü sağlayarak gerekli görülen hallerde vakıfların idaresini devralıyordu. Bu anlamda bu divanın bugünkü Vakıflar Genel Müdürlüğü gibi işlev gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Haksız şekilde elde edildiği gerekçesiyle sultanın emriyle el konulan malların tasfiyesi ve dağıtımı ise Divan-ı Müsadere tarafından gerçekleştiriliyordu. Bunların dışında hükümdarların hatunlarının emirlerinde işlem yürüten divanlar da bulunmaktaydı.

Selçuklu Devletinde önemli divanlardan bir diğeri de Divan-ı Mezalim'di. Selçuklu Devleti'nde zulme uğrayanların ve memurlardan şikâyeti olan halkın başvuracağı yer bu divandı. Selçukluların ünlü veziri Nizamülmülk'ün eseri Siyasetname'de aktardığına göre sultan haftada iki gün Divan-ı Mezalim'e başkanlık ederdi (Nizamülmülk, 2018:17). Halk dilekçe ile veya bizzat sultan önünde şikâyetini arz edebilir; hükümdar da bunları sonuçlandırıp yazılı emirler verirdi. Divan-ı Mezalim'in verdiği kararlar askerî vali veya polis konumundaki şihneler ile bunların memurları veya askerler tarafından yerine getirilirdi. Selçuklu hükümdarları başlangıçta Divan-ı Mezalim'e bizzat başkanlık ettilerse de sonraları başkanlığa merkezde vezir veya kadıları, eyaletlerdeyse Selçuklu melik ya da emirlerini vekil olarak görevlendirdiler (Sevim ve Merçil, 1995:510).

10. HANEDAN KADINLARI (HATUN)

Selçuklularla ilgili son olarak hatunların konumu hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Türk devlet geleneğinde hatun-kağan ikilisinin birlikte elçi ve konuk ağırlaması anlayışı Selçuklular döneminde de devam etmiştir. Hatunlar,

hükümdarlar nezdinde başkaları adına şefaatte bulunarak hükümdarların itibarının artmasını sağlarken, devlet başkanında olması gereken af, atfet ve merhamet duygusunu yaşatmaya, güç ve merhamet duygusunu dengelemeye çalışmışlardır (Can, 2011:397).

Selçuklular döneminde hükümdar eşi hatunlar devlet idaresini de yönlendirmişlerdir. Ellerindeki imkânlar ve teşkilatlar sayesinde bizzat iktidar mücadelelerine katılmışlardır. Eşleri ya da çocuklarının yokluğunda veya oğulları yaşça küçük olduğunda vasi veya naibe sıfatı ile başa geçerek devleti idare etmişlerdir. Eşi Erbasgan'ı kurtarmak amacıyla Yabgulu Türkmenlerini emri altında bir araya getirip harekete geçecek kadar siyasi konumda etkili olan Sultan Alparslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun, bu konudaki en önemli örneklerden biridir (Terzi, 2012:19). Askerî maiyyetini en etkili şekilde kullanan hatunlardan biri de Sultan Melikşah'ın eşi Terken Hatun'dur. Terken Hatun'un kendisine bağlı 12,000 kişilik bir süvari birliği bulunmaktaydı. Melikşah'ın ölümünden sonra Terken Hatun hazineden yüklü miktarda para dağıtmış ve bu sayede askerlerin desteğini de arkasına alarak iktidar mücadelesinde ciddi bir desteğe kavuşmuştur.

Selçuklularda hatunlar sarayda hükümdarın yanında ikamet etmekteydiler. Ancak hatunlardan geçici olarak ya da devamlı surette başka şehirlerde yaşayanlar da bulunmaktaydı. Merkezde bizzat hükümdarın yanında yaşayıp yaşamamasına bakılmaksızın hatunların emrine küçük ölçekli bir teşkilat tahsis edilmekteydi. Askerî yönü de bulunan bu teşkilatta idari görevliler olaraksa hatunun gelirlerini yöneten bir hazinekar, hususi vezir ve ihtiyaç duyulan diğer kişiler bulunmaktaydı. Mesela Altuncan Hatun kocası Tuğrul Bey üvey kardeşi İbrahim Yinal'ın emri altındakiler tarafından Hamedan şehrinde muhasara altına alınınca Bağdat'ta bulunan Oğuzları toplayıp buradaki mal ve silahları yağmaladıktan sonra oluşturduğu ordunun başında Hamedan'a yola çıkmış, Tuğrul Bey bu yardım sayesinde İbrahim Yinal'ı mağlup etmeyi başarmıştır. Altuncan Hatun tehlikeli ve kritik bir dönemde almış olduğu cesur bir karar ile hem eşinin hem de Selçuklu Devleti'nin geleceğini kurtarmıştır. Altuncan Hatun'un bu gayreti O'nun devlet kurtaran Türk anası olarak hatırlanmasını sağlamıştır (Kuşçu, 2016:187).

Sultan Mehmed Tapar, Azerbaycan eyaletini divan teşkilatı, emirleri ve askerleri ile birlikte bir menşur ile amcazadesi Melik İsmail'in kızı olan hatunu Gevher Hatun' un idaresine vermişti (Turan, 2017:233-234). Bu örnek de kadınların

devlet hayatındaki önemini açık bir şekilde göstermesi bakımından anlamlıdır.

Selçuklular Dönemi'nde hanedan üyesi kadınların elçilik vazifesi yürüttükleri de bilinmektedir. Mesela, kocasının ölümünden sonra Kavurd Bey'in hatunu oğlu Turan Şah'ı sultan yaptırmak amacıyla Kirman'dan Büyük Selçuklu başkenti İsfahan'a gelmiş ve Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkmıştır.

Bununla birlikte bazı hatunların iktidar mücadelelerindeki rolleri kimi zaman devletin sarsılmasına sebep olacak derecede olumsuz sonuçlar da doğurmuştur. Örneğin, Sultan Melikşah öldüğünde, beş yaşında bulunan oğlu Mahmud'un tahta çıkmasını sağlayan Terken Hatun'un iktidar mücadelesi, oğlunun 13 Ekim 1094'deki ölümüne kadar devam etmiş ve devletin ciddi bir sarsıntı geçirmesine neden olmuştur. Melikşah'ın bir diğer eşi Zübeyde Hatun da oğlu Berkyaruk'un hükümdar olmasını sağlamak amacıyla çok çaba harcamıştır. Taht için siyaseten çok çaba harcayan Zübeyde Hatun oğlunun hükümdar olmasından sonra da vezir Müeyyidü'l-Mülk'ün görevden azlindedir önemli bir rol oynamıştır (Merçil, 2011:246).

Dolayısıyla Selçuklular döneminde hükümdar eşi olan kadınların durumu, İslamiyet'in kabulü ile birlikte birtakım değişikliklere uğramasına karşın, onlar, askerî, siyasi, hukuki, sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî hayatta aktif rol oynayarak İslamiyet öncesinde sahip olduğu haklarını kullanmış ve aktif rol almaya devam etmiştir.

SONUÇ

Türklerin en belirgin özelliklerinden biri kuvvetli bir teşkilatçılık yeteneklerinin bulunmasıdır. Bu nedenle Türkler tarih boyunca devletsiz kalmadan yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Dünya üzerinde sürekli olarak bir ya da birkaç Türk devleti bulunmuş, ömrünü tamamlayanların yerine onların mirasçısı konumunda başka devletler kurulmuştur.

Tarihte bilinen Müslüman ilk Türk Devleti Karahanlılar'dır. Ancak Müslüman Türkler tarafından kurulan ilk Türk Devleti ise Selçuklu Devletidir. Başka bir ifade ile Karahanlılar kurulduklarında Müslüman değilken ve daha sonra İslam'ı seçerken Selçuklular kuruldukları andan itibaren bir Türk-İslam Devleti olmuşlardır. Bu yönüyle Selçuklular devri Türk tarihi açısından önemli bir dönemi oluşturmaktadır.

Selçuklular kurmuş oldukları güçlü devlet yapısı sayesinde Abbasi halifelerini de nüfuzları altına almışlar ve halifelik makamı Selçuklu devlet başkanı olan sultanların otoritesi altında sembolik bir kurum haline gelmiştir. Halifeler tüm siyasal yetkilerini Selçuklu sultanına devrederek sadece ruhani yetkileri bulunan birer kişiliğe dönüşürlerken bir anlamda da din ve dünya işleri de birbirinden ayrılmıştır. Selçuklu devlet başkanları (sultan) Abbasi Halifesini ve Devletini otoriteleri altına alarak Sünni İslam'ın bayraktarlığını ve de İslam dünyasının liderliğini Türklere kazandırmışlardır.

Selçuklu devlet başkanlarının önde gelenlerinden biri olan Sultan Alparslan 1071 yılında kazandığı Malazgirt Zaferi ile Anadolu kapılarını Türklere açarak Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesine zemin hazırlamış ve bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmıştır. Bu anlamda bugünkü devletimiz Türkiye Cumhuriyeti, Selçuklu Devleti'nin mirasçısı olarak da görülebilir. Karahanlıların Müslümanlığı kabulünden sonraki dönem İslam kültürü ve medeniyetinin Türk kültür ve medeniyeti ile karışıp kaynaşmasının ilk dönemini oluşturmaktadır. Ancak bu kaynaşma asıl olarak Selçuklular zamanında gerçekleşmiş, sosyal ve kültürel kaynaşmanın yanı sıra idare teşkilatında da yeni döneme uyum sağlanmaya başlanmıştır. Devlet başkanları sultanların meşruiyeti, eski Türk yönetim anlayışındaki "kut" ilkesinden vazgeçilerek, halifeden alınan "tanıma"ya dayandırılmaya başlamıştır. Yani iktidarın kaynağı artık doğrudan Tanrı'ya değil halifeye dayandırılmaya başlamış olmaktadır.

Eski Türk devletlerinde ve Karahanlılar'da olduğu gibi Selçuklularda da devlet hukuki anlamda hanedanın müşterek malı sayılmaktaydı. Bu nedenle Selçuklu Devleti eski Türk feodal geleneklerine göre hanedan arasında paylaşılmıştır. Selçuklu devlet başkanlarının (sultan) tamamına yakını sağlıklarında veliaht tayin etmişlerse de durum değişmemiş ve onların bu yöndeki iradesi yerine geçenler için meşruiyet kaynağı oluşturmamıştır. Eski Türk devletlerindeki hakan (kağan) ve diğer devletlerdeki imparator karşılığı olarak kullanılan sultan ünvanı bu anlamını Selçuklular ile birlikte kazanmış olsa da bu en yüksek otorite ile bile Selçuklu devlet başkanları (sultan) dönemin Sasani, Bizans ve Gazne hükümdarları gibi mutlak otoriteyi temsil etmemiş, melikler beyler ve emirler üzerinde ancak bir derece farkıyla en yüksek makama sahip bulunmuşlardır.

Selçuklular döneminde kadınlar da devlet yönetiminde etkin rol üstlenmeye devam etmişlerdir. Eski Türk devletlerinden miras alınan “hatun” anlayışı bu dönemde de sürmüş ve kadınlar bazen bizzat bazen de naiblik yoluyla devlet başkanlığı da dâhil olmak üzere devlet yönetiminde aktif rol oynamışlardır.

Selçuklular kendilerinden sonra gelen Anadolu Selçukluları, Anadolu Türk Beylikleri ve Osmanlı Devleti idarelerini de etkilemiş ve biçimlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin idari kurumları ve özellikle de devlet başkanlığı kurumu Anadolu Selçukluları ve Anadolu Türk Beyliklerinin devamı şeklinde meydana gelmiştir. 11. yüzyılda oluşan Selçuklu idaresi İslami kuralları Türk örf ve gelenekleri ile sentezleyerek oluşturduğu yönetim pratiği ile ardılı olacak Türk devletlerini etkileyecek bir idari teşkilatlanma ortaya koymuştur. Selçuklular ve devamında Osmanlılar eski Türk devletlerinin bey-hakan ve töre-kanun geleneğini uygulamaya koyarak, bunu kurdukları devletlerin başkanlarının (hükümdar) gücünün ana unsuru haline getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Aghdam, Y.A.G. (2011). *Selçuklularda Saraylar ve Saray Teşkilatı*. Tarih İncelemeleri Dergisi, 26(1), 285-287.

Aka, İ. (1989). *Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömüldükleri Yerler, I. Büyük Selçuklular*. Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, 27(310), 99-110.

Ayan, E. (2012). *Büyük Selçuklu Devletinin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci*. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 3(5), 17-37.

Bayındır, A. (2017). *Sultan Sencer (Sancar) Dönemi (1119-1157) Selçuklularda Taht Mücadeleleri*. Gaziantep University Journal Of Social Sciences, 16(1), 115-128.

Can, S. (2011). *Büyük Selçuklu Devleti'nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması. Ortaçağda Kadın* içinde, İstanbul: Lotus Yayınları.

Coşkun, Ö. (2016). *Türk Yönetim Sistemi Üzerine Kısa Değerlendirme*. The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences, 2(2), 126-135.

Çetin, K. (2006). *İran'dan Anadolu'ya Selçuklu Paraları*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 29,183-194.

Çubukçu, İ.A. (1965). *Hicri 5. / Miladi 11. Yüzyılda İslamda Siyasi ve Dini Durum*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13(1) 39-44.

Günaltay, M.Ş. (1943). *Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu*. Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi, 7(25),59-99.

Hacıgökmen, M.A. (2012). *Türkiye Selçuklu Sultanlarının Kitabelerde Geçen Bazı Ünvanları ve Bunların Selçuklu Siyasetine Yansımaları*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 31, 173-190.

İbnu'l Esir (1991). *İslam Tarihi* (El-Kamil Fit Tarih) 10.Cilt, (A. Özaydın, Çev.) İstanbul: Bahar Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1953). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (2004). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kaya, S. (2008). *Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat*. Akademik Bakış Dergisi, 15, 1-16.

Koca, S. (2007). *Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Melikşah'ın Büyük Selçuklu Tahtına Çıkışı*. Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 1(1), 9-33.

Köymen, M.A. (1972). *Alparslan ve Zamanı*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Köymen, M.A. (1976). *Tuğrul Bey ve Zamanı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Eserleri.

Köymen, M.A. (1992). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III. Cilt, Alparslan ve Zamanı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kurat, A.N. (1972). *4-18 Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.

Kuşçu, A.D. (2016). *Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği*. Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 1, 173-191.

Kütük, A. (2014). *İslam/Türk Devlet ve Toplum Geleneğinde Renkler ve Anlamları*. Türkiyat Mecmuası, 24(2), 133-170.

Merçil, E. (2011). *Selçuklularda Saraylar ve Saray Teşkilatı*. İstanbul: Bilge Kültür ve Sanat Yayınları.

Nizamü'l-Mülk (2018) *Siyasetname*. (M. T. Ayar, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Oruç, Z. (2017). *Selçuklularda Bir Hâkimiyet Alameti Olan Mühür-Yüzük ve Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(54), 340-349.

Özaydın, A. (2001). *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Özaydın, A. (2003). *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*. Tarih İncelemeleri Dergisi, 18(2), 147-149.

Özdemir, M.N. (2008a). Bağdat'ta Türk Egemenliği. Konya: Kömen Yayınları.

Özdemir, M.N. (2008b). *Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler*. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 24, 315-367.

Özgüdenli, O. G. (2018). Selçuklular. (Cilt:1). Ankara: İsam Yayınları.

Pritsak, O. (1953). *Der Untergang des Reiches des Oguzischen Yabgu*. İstanbul: Türk Tarihi Kurumu Yayınları,

Sevim A. ve Merçil E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Taneri, A. (1997). *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Terzi, A. (2012). *Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü*. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1(1), 17-24.

Togan, Z.V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Token, Ö. (2015). *Büyük Selçuklular ve Irak Selçuklularında Divan-ı Ala*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Turan, O. (2017). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Türker, Ö. ve Özen F. (tarih yok). *Oğuzname, Selçukname ve Melikname'ye göre Selçuklu Hanedanı'nın Menşei*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 41, 331-351.

Türkiye Diyanet Vakfı (2009). *İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 36, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Uğurlu, S. ve Yılmaz K. (2011). *Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre'den Örf'e Değişim*. Turkish Studies, 6(2), 949-972.

Yaman, A. vd. (2018). *Selçuklu Devleti'nin Yönetim Yapısı*. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi, 40, 157-171.

Yazıcı, N. (2002). *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yılmaz, S. ve Kaya, M.S. (2018). *Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Etkin Bir Âlim: Abdülkerim El- Kuseyri ve Şikayetü Ehlî's Sünne Başlıklı Risalesi*. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 40, 203-216.

